

УДК 323:316.4

<https://doi.org/10.34142/24130060.2020.20.1.03>

ПІСЛЯ КІНЦЯ ІСТОРІЇ: КРИЗА ЛІБЕРАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНОЇ ПАРАДИГМИ

О. В. Воронянський

Харківський національний технічний університет сільського господарства
імені Петра Василенка

Стаття присвячена розгляду системних характеристик політичних відносин, сукупність яких спростовує ідею «кінця історії» як результату повної реалізації історичної задачі інституційного забезпечення свободи і демократії.

Показано, що оскільки феномен влади формується через відносини обміну, вже сама економічна система постійно генерує всередині себе структуру влади. Звідси політичні інститути регулювання економічного обміну, на формування яких здійснюють вплив у першу чергу розпорядники найбільш значущих ресурсів, виступають як засоби закріплення відносин особистої залежності і позаекономічного примусу, зрощування політичної влади і економічного панування.

Ключові слова: «кінець історії», ліберальна демократія, політична влада.

ПОСЛЕ КОНЦА ИСТОРИИ: КРИЗИС ЛИБЕРАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧЕСКОЙ ПАРАДИГМЫ

А. В. Воронянский

Статья посвящена рассмотрению системных характеристик политических отношений, совокупность которых опровергают идею «конца истории» как результата полной реализации исторической задачи институционального обеспечения свободы и демократии.

Показано, что поскольку феномен власти формируется через отношения обмена, уже сама экономическая система постоянно генерирует внутри себя структуру власти. Отсюда политические институты регулирования экономического обмена, на формирование которых оказывают влияние в первую очередь распорядители наиболее значимых ресурсов, выступают как средства закрепления отношений личной зависимости и внеэкономического принуждения, сращивания политической власти и экономического господства.

Ключевые слова: «конец истории», либеральная демократия, политическая власть.

AFTER THE END OF HISTORY: THE CRISIS OF THE LIBERAL-DEMOCRATIC PARADIGM

O. Voronianskyi

The article is devoted to the consideration of systemic characteristics and regularities of political relations, the set of which refutes the idea of «the end of history» formulated by Francis

Fukuyama as a result of full realization of the historical task of institutional provision of freedom and democracy.

As public power makes it possible to dispose of resources belonging to society, it becomes the subject of fierce competition for the subordination of the mechanisms of political organizations (primarily the state or individual decision-making centers) to control the redistribution of resources. Hence, the political system is constantly in a state of conflict between the participants in the political process. The very mechanism of power reproduction is based on the fact that the subject of power has a monopoly on the distribution of certain resources that are relevant to the object as their potential consumer. The power of the subject is directly proportional to the degree of dependence of its object on the resource allocated by the subject of power. The amount of this power is greater the less the subordinate has the opportunity for alternative interactions to obtain these resources. Since the phenomenon of power is formed through exchange relations, the economic system itself constantly generates a structure of power within itself. Hence, the political institutions of economic exchange regulation, the formation of which is influenced primarily by managers of the most important resources, act as a means of consolidating the relationship of personal dependence and non-economic coercion, the merging of political power and economic domination.

One of the factors over the last century has been the illusion of equal access in public opinion to equal access to centers of power and the distribution of material goods, expressed in the concept of liberal democracy. However, in conditions when the world market acquires the characteristics of a closed system with limited resources, the ruling elite is forced to move to more severe institutional restrictions on access to decision-making centers for the majority of citizens. The result is an intensification of political competition and the adaptation of political institutions to new conditions, which finally refutes the idea of «the end of history».

Key words: «end of history», liberal democracy, political power.

Постановка проблеми. Системна криза існуючого світового економічного порядку, яка з кожним роком набуває все більш чітких обрисів, виносить на порядок денний проблему не лише вдосконалення наукових методів дослідження політичних відносин, але й безжалісного усунення з наукового обігу тих концепцій, які, претендуючи на науковість (і навіть на статус теорій), не мають реальної наукової бази. Найбільш виразною з них є концепція демократичного транзиту, наріжним каменем якої, в свою чергу, став сформульований у 1989 р. тодішнім заступником директора Управління політичного планування Держдепартаменту США Френсісом Фукуямою мотив кінця історії як повної реалізації історичної задачі інституційного забезпечення свободи і демократії (Fukuyama, 1995, s. 292).

Аналіз актуальних досліджень. Виходячи з гегелівської ідеї про «кінець історії» (Gegel, 2012) як рубіжу досягнення певного якісного рівня

(для самого Г. В. Ф. Гегеля таким рівнем вбачалися ідеали французької революції), після якого прогрес в розвитку принципів і інститутів суспільного устрою закінчується, оскільки всі головні питання цього устрою вже вирішені (Fukuyama, 2004, s. 301). Американський політолог вважав, що саме такого стану світ досяг наприкінці ХХ ст., коли здобули «повсюдну перемогу» ідеї ліберальної демократії як вищого, з його точки зору, втілення свободи. Перемогу США у холодній війні він розцінив як завершення ідеологічної еволюції людства і універсалізації західної ліберальної демократії як остаточної форми правління. При цьому сам Ф. Фукуяма визнавав, що в основу своєї тези про кінець історії він поклав давно витиснуту на периферію наукової думки просвітницьку ідею історичного прогресу, згідно з якою історія наділена внутрішнім змістом і спрямованістю, внаслідок чого суспільний устрій розвивається від меншого до більшого втілення свободи і справедливості, яке отримує універсальний характер, поширюючись по всьому світу.

На пострадянському просторі історіософські побудови Ф. Фукуями не лише знайшли вірних adeptів серед переважної більшості колишніх викладачів наукового комунізму та марксистсько-ленінської філософії, але й були покладені ними в основу різного роду «теоретичних» досліджень, оплачуваних здебільшого через гранти, координовані структурами, афільованими з тим же Держдепартаментом США.

У західній же науковій думці концепція Ф. Фукуями від початку сприймалася не як етапне філософське узагальнення в дусі Г. В. Ф. Гегеля (на що претендував сам її автор), а всього лише як спроба описання філософською мовою політичної конструкції, покликаної вирішити конкретні ідеологічні та політичні завдання. З системною критикою положень А. Фукуями в різний час виступали директор Європейського департаменту Ради з міжнародних відносин Чарльз Капхен (2004), творець теорії постіндустріального (інформаційного) суспільства, професор Гарвардського університету Деніел Белл (2004), американський соціолог Семюел

Хантінгтон (1994), один з найбільш впливових і популярних американських політичних аналітиків, редактор тижневика *Newsweek International* Фарід Закарія, британський історик Пол Кеннеді (1997) та інші.

Мета даної статті – огляд системних характеристик і закономірностей політичних відносин, сукупність яких спростовує ідею «кінця історії» як результату лінійно-прогресивного розвитку суспільства в напрямку свободи і демократії.

Виклад основного матеріалу. На протязі трьох десятиліть очевидна невідповідність концепту повного втілення в життя принципів ліберальної демократії реальній дійсності подавалася пострадянськими авторами як результат неправильного запозичення ідеальних «західних» інститутів неправильними вітчизняними елітами. Західні ж дослідники, маючи можливість оцінити результати функціонування «ідеальних» інститутів зсередини, традиційно скептично оцінюють їх відповідність просвітницьким ідеалам свободи і справедливості, вказуючи на відповідність соціальних інститутів структурно-функціональним особливостям сучасної «атлантистської» системи (Denysenko, 2015), заснованої не на вільній конкуренції, а на адміністративному розподілі ресурсів і статусів.

У процесі існування суспільства в ньому розвиваються певні форми й принципи організації, за допомогою яких суспільство підтримує свою єдність та життєздатність. В основі цих принципів лежить спосіб розподілу матеріальних ресурсів і духовних цінностей між різними соціальними групами, який здійснюється за допомогою відносин публічної влади.

В умовах, коли метою людської діяльності є не колективне благо, а індивідуальна вигода, публічна влада здійснюється не через самоврядування, а через спеціальний апарат, що складається з професійних управлінців та правоохоронців. Жоден член суспільства, що не входить до складу цього апарату, не має права самостійно виконувати управлінські чи правоохоронні функції. Таким чином, публічна влада за умовчанням відділена від суспільства.

Оскільки при цьому публічна влада дає можливість розпоряджатися ресурсами, які належать суспільству, вона стає предметом гострої конкурентної боротьби. Політична сфера включає в себе, перш за все, відносини конкуренції за здійснення влади в масштабах суспільства. Можна стверджувати, що політика виникає не там, де існує влада, а там, де виникає боротьба за владу.

Політичну систему можна уявити як своєрідну «біржу влади», яка включає в себе як позиції тих, хто бореться за владу, так і «брокерські місця» функціонерів, що розпоряджаються владними повноваженнями; «ринок влади» (позиції тих, хто має бути підкорений владі); систему взаємозв'язків між усіма (активними і пасивними) учасниками політичного процесу; організаційні структури, що закріплюють дану систему взаємозв'язків. Сутністю політичної влади є конкурентна боротьба за підкорення механізмів політичних організацій (у першу чергу – держави чи окремих центрів прийняття державно-владних рішень) заради контролю над перерозподілом ресурсів. Звідси політична система постійно знаходиться в стані конфлікту між учасниками політичного процесу (Denysenko, 2010).

Сам механізм відтворення влади базується на тому, що суб'єкт влади володіє монополією на розподіл певних ресурсів, які є актуальними для об'єкта як їх потенційного споживача. Якщо у споживача немає альтернативних джерел отримання життєво необхідних для нього ресурсів, він стає залежним від їх розпорядника і в кінці кінців готовий визнати право останнього на панування над собою. Надходження ж ексклюзивного ресурсу у загальне користування різко підриває його значущість, а відтак – і владні позиції розпорядника даним ресурсом. Тому збереження монополії на розподіл необхідного для споживача ресурсу є необхідною умовою збереження владної позиції, а підтримка структурної залежності від обмеженого ресурсу є основним завданням його розпорядника.

Структурна залежність формується внаслідок штучного обмеження доступу агентів обміну до значущих ресурсів та можливостей

розпоряджатися ними. Сформовані в даному суспільстві соціальні, економічні та політичні інститути та відповідні інституційні взаємодії визначають правила, за якими член суспільства може використовувати свої індивідуальні ресурси по досягненню значущих для нього цілей. Унаслідок дії цих інститутів навіть агент, що потенційно володіє ресурсами, нерідко виявляється залежним внаслідок штучно створених бар'єрів, що скорочують кількість альтернативних взаємодій, в які він може вступати з метою реалізації своїх інтересів отримання важливих для нього благ.

Як бачимо, владні переваги представляють для суб'єкта влади інструментальну цінність, полегшуючи йому доступ до інших ресурсів – матеріальних, соціальних, культурних, політичних. Таким чином, владна позиція дає змогу агенту, що її займає, підтримувати свій статус монопольного розпорядника значущих ресурсів. Оскільки феномен влади формується через відносини обміну, вже сама економічна система постійно генерує всередині себе структуру влади. Звідси політичні інститути регулювання економічного обміну, на формування яких здійснюють вплив у першу чергу розпорядники найбільш значущих ресурсів, виступають як засоби закріплення відносин особистої залежності і позаекономічного примусу, зрощування політичної влади і економічного панування. Як зазначає один із провідних західних дослідників політичної системи Дуглас Норт, відкритий для всіх громадян рівноправний доступ до ресурсів та влади, який проголошується основним завоюванням демократичного суспільства західного типу, не існує за умовчанням (Nort, 1997). Натомість існує порядок «обмеженого доступу», який постійно відтворюється через ієрархічну систему привілеїв та владної ренти (ренти від участі у владному перерозподілі суспільних ресурсів), що належать різним групам еліт. Консолідована позиція різних сегментів елітарних груп щодо збереження свого владного статусу є однією з важливих умов збереження інституційних бар'єрів, що забезпечують системне усунення більшості громадян від реального впливу на прийняття суспільно значущих владних рішень.

В умовах обмеженого доступу до центрів прийняття владних рішень легітимації влади еліти забезпечувалася ілюзією квазіелітарного споживання для так званого середнього класу як соціальної опори суспільства, що позиціонувалося як ліберально-демократичне. Проте необхідно враховувати, як мінімум, три фактори.

По-перше, рівень споживання для середнього класу не був закріплений доступом до контролю за джерелами цього споживання, що в умовах керованої картелями олігополій фінансової системи перешкоджало накопиченню в руках основної маси громадян ресурсної бази через системне знецінення накопичень.

По-друге, вагома частка таких накопичень перенаправлялася не на реальне споживання, а на спекуляцію цінними паперами, контроль над якими здійснюють ті ж самі картелі фінансових олігополій. У результаті була створена спекулятивна фінансова піраміда, яка забезпечує підконтрольність ресурсів населення владній еліті.

По-третє, у постіндустріальний період можливість безкінечного розширення ринку за рахунок поглинення територій і населення, не включених до того в процес капіталістичного обміну, фактично вичерпана.

Викликане цим падіння норми прибутку у розвинених економіках призвело до заміни ліберально-демократичного соціального компромісу і закріплення системного скорочення соціальних витрат. Неважко припустити, що вже в короткостроковій перспективі це призведе до помітного зменшення споживання для того ж середнього класу (не кажучи вже про маси отримувачів соціальної допомоги), що може викликати кумулятивний ефект скорочення ємності ринку і як результат – бюджетних надходжень. Звідси неминучим стає загострення конкуренції за доступ до права розпоряджатися обмеженими ресурсами для представників владної еліти і традиційна в подібних випадках провокація з боку певних її сегментів протестних соціальних рухів з метою послаблення позицій конкурентів. Результатом

загострення такої боротьби, в свою чергу, стане досить помітна адаптація соціальних інститутів, зокрема інститутів влади, до нових умов.

Сумнівно, що в умовах концентрації матеріальних і владних ресурсів в руках елітарних угруповань, ця адаптація стане відображенням розширення прав і свобод більшості громадян.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Сьогодні, після трьох десятиліть після першого оприлюднення концепції «кінця історії», її теоретична хиткість представляється ще більш очевидною, ніж раніше. Надії на повсюдне утвердження в світі нового, ліберального порядку, який би дозволив розв'язати фундаментальні протиріччя сучасного капіталістичного суспільства, не справдилися. Звичайно, лібералізм поки ще продовжує залишатися досить дієвою силою в житті капіталістичних країн, в першу чергу Сполучених Штатів Америки. Більше того, деякі фундаментальні принципи, що викристалізувалися в рамках лібералізму як філософії індивідуальної свободи, будуть, найімовірніше, зберігати свою значущість і в подальшому і увійдуть в нові ідеологічні системи, породжені майбутніми змінами суспільства. Однак, потенціал лібералізму як ідеології і стратегії розвитку торгово-промислового капіталізму в його класичному і посткласичному (неолібералізм) варіантах, минув. Сам капіталізм зазнає фундаментальних змін, еволюціонуючи від системи ринкового розподілу з відносно відкритими соціальними ліфтами до системи розподілу адміністративного, з використанням інституційних обмежень доступу до ресурсів і влади.

ЛІТЕРАТУРА

1. Белл, Д. 2004. *Грядущее постиндустриальное общество*. Москва, Academia.
2. Гегель, Г. В. 2012. *Философия истории*. Москва, Директ-Медиа.
3. Денисенко, І. Д., 2010. Проблемне поле методології політичних досліджень. *Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. Філософія, філософія права, політологія, соціологія*, 5,

REFERENCES

1. Bell, D. 2004. *Gryadushee postindustrialnoe obshestvo*. Moskva: Academia.
2. Gegel, G. V. 2012. *Filosofiya istorii*. Moskva: Direkt-Media.
3. Denysenko, I. D., 2010. Problemne pole metodolohii politychnykh doslidzhen. *Visnyk Natsionalnoi yurydychnoi akademii Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho. Filosofii, filosofii prava, politolohiia, sotsiolohiia*, 5, s. 116–124

- с. 116–124.
4. Денисенко, І. Д., 2015. Теорія соціального простору: евристичний потенціал щодо соціально-політичних досліджень. *Сучасне суспільство: політичні науки, соціологічні науки, культурологічні науки*, 2(2), с. 27–37.
 5. Капхен, Ч. 2004. *Закат Америки*. Москва.
 6. Кеннеді, П. 1997. *Вступая в двадцать первый век*. Москва.
 7. Норт, Д. 1997. *Институты, институциональные изменения и функционирование экономики*. Москва, Фонд экономической книги Начала.
 8. Фукуяма, Ф., 1995. Конец истории? В: Ю. А. Кимелева, ред. *Философия истории. Антология*. Москва. с. 290-311.
 9. Фукуяма, Ф. 2004. *Конец истории и последний человек*. Москва.
 10. Хантингтон, С. 1994. Столкновение цивилизаций. *Полис*, 1, с. 33–48.
 4. Denysenko, I. D., 2015. Teoriia sotsialnoho prostoru: evrystychnyi potentsial shchodo sotsialno-politychnykh doslidzhen. *Suchasne suspilstvo: politychni nauky, sotsiologichni nauky, kulturolohichni nauky*, 2(2), s. 27–37.
 5. Kaphen, Ch. 2004. *Zakat Ameriki*. Moskva.
 6. Kennedi, P. 1997. *Vstupaya v dvadcat pervyj vek*. Moskva.
 7. Nort, D. 1997. *Instituty, institucionalnye izmeneniya i funkcionirovanie ekonomiki*. Moskva, Fond ekonomicheskoy knigi Nachala.
 8. Fukuyama, F. 1995. Konec istorii? V: Yu. A. Kimeleva, red. *Filosofiya istorii. Antologiya*. Moskva. s. 290-311.
 9. Fukuyama, F. 2004. *Konec istorii i poslednij chelovek*. Moskva.
 10. Hantington, S. 1994. Stolknovenie civilizacij. *Polis*, 1, s. 33–48.

Інформація про автора

Воронянський Олександр Володимирович – кандидат історичних наук, професор, професор кафедри ЮНЕСКО «Філософія людського спілкування» та соціально-гуманітарних дисциплін Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка; e-mail: voronyansky@gmail.com; ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-4926-8887>.

Стаття надійшла до редакції: 11.11.2019 р.

Прийнята до друку: 29.11.2019 р.